

Vědecký přístup k riziku a rizikový koncept vědy

Bohuslav Binka

Abstrakt: Práce „Vědecký přístup k riziku a rizikový koncept vědy“ se snaží analyzovat vztah mezi dvěma problematickými koncepty empirismu v současné vědě (primitivní empirismus, brutální empirismus), dvěma charakteristikami dnešního vědeckého provozu (krátkodobá efektivita vědeckého výzkumu, předstíráním záměrné racionálně-empirické jistoty svého počínání) a schopností společenských vědců tvořit a testovat komplexnější společensko-vědní teorie. Studie začíná přiblížením a rozbořením tzv. primitivního a brutálního empirismu. Zatímco primitivní empirismus usiluje o znovuoživení vědeckých přístupů, které spočívají v přesvědčení, že jediné smysluplné tázání má empirickou povahu a empirické poznatky, které z takového tázání plynou, jsou svojí povahou (a mírou jistoty) diametrálně odlišné od jakéhokoliv jiného typu poznání, brutální empirismus (projevující se například v současných ekonomických disciplínách nebo sociobiologii) charakterizuje spíše snaha ochránit vlastní předpoklady před nezabezpečeným reflexivním empirismem vlastního provozu a zároveň snaha vnutit konkrétní empirickou metodologii své disciplíny ostatním (většinou sousedním) společensko-vědním teoriím. Druhá část studie přibližuje změny v provozu společensko-vědních disciplín v posledních 15 letech a snaží se dokázat, že tlak na krátkodobou efektivitu vědeckého výzkumu a snaha kontrolovat vědecké výstupy na základě shody s projektovými cíli jsou – právě v kombinaci s primitivním a brutálním empirismem – v konečném důsledku kontraproduktivní. Tlačí totiž vědce do dvou typů vědeckých výzkumů. Za prvé do metafyzických spekulací bez reálné empirické báze či za druhé do „bezpečně-mělkých“ empirických studií, které nemají schopnost testovat a nahrazovat „jádrové“ teorie vědních disciplín. Věda se tak paradoxně stává nástrojem, který dokáže zajistit bezpečí pro velkou část společensko-vědních odborníků, ovšem stává se nepoužitelným v případě analýzy skutečných problémů a rizik moderní společnosti.

Kontakty na autory

Masarykova univerzita,
Fakulta sociálních studií,
Joštova 10, 602 00 Brno,
binka@fss.muni.cz

Klíčová slova: empirismus, vědecká efektivita, teorie vědy, společenské vědy, hodnoty, sebekritika

Contacts to authors

Masaryk university,
Faculty of Social Studies,
Joštova 10, 602 00 Brno,
binka@fss.muni.cz

The Scientific Approach to Risk and the Risk Concept of Science

Abstract: The paper “The Scientific Approach to Risk and the Risk Concept of Science” attempts to analyze the relationship between two problematic concepts of empiricism in present-day science (primitive empiricism, brutal empiricism), two characteristics of contemporary operation of science (the short-term effectiveness of scientific research, the pretense of intentional rational-empirical certainty of one’s endeavors), and the ability of social scientists to cre-

ate and test more complex social science theories. The study begins by presenting and analyzing the so-called primitive and brutal empiricism. Whereas the primitive empiricism endeavors to revive scientific approaches based on the conviction that the only meaningful investigation is empirical in nature and that the empirical findings that emerge from such investigation are by nature (and based on their degree of certainty) diametrically opposed to any other type of knowledge; brutal empiricism (which is present in contemporary economic disciplines or sociobiology) is characterized more by attempts at protecting its own assumptions from its own unsafe reflexive empiricism and at the same time attempts to force the empirical methodology of a given discipline on other (usually closely related) social science theories. The second part of the study examines changes in the social sciences in the last 15 years and attempts to prove that the pressure on the short-term effectiveness of scientific research and the attempts to inspect scientific output on the basis of how well it corresponds to project goals are – in constellation with primitive and brutal empiricism – counterproductive in the end. Scientists are thus pressured into doing two types of research: either research involving metaphysical speculations without any real empirical basis or “safely shallow” empirical studies that are incapable of testing and replacing “core” theories in a given field. Thus, science paradoxically becomes a tool that can ensure security for many social scientists but is becoming useless for analyzing true problems and risks.

Copyright © 2015 by authors and publisher TBU in Zlín. This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY).

Keywords: empiricism, the effectiveness of science, the theory of science, social sciences, values, self-criticism

Úvod

Vědecká aktivita je zásadním způsobem riziková. Jakákoliv nosná, objevná myšlenka, kterou dokážeme intelektuálním úsilím přestrukturovat do teoretického konceptu, vždy riskuje, že střet s empirickou realitou nepřezhije. Ani vysoká míra inovace v původním konceptu, ani vytrvalost rešeršní práce a přesnost budování hypotéz, ani pečlivost v procesu empirického testování nemůže zaručit úspěch.¹ Navíc sledování určitého cíle je ve vědě velmi často pouze předstupněm dosažení objevu, který nebyl v původních záměrech autora vůbec sledován. Právě proto se definitivní verze úvodu a závěru vědecké práce dokončují až s úplným závěrem práce a často nezaznamenávají skutečnou genealogii výzkumu, ale spíše rostou z jeho „těla“. Háv záměrné racionality a logiky výzkumu se tak mnohdy dodává, až když „je už po všem“. Exemplárním a přiznaným příkladem takové studie budiž následující text. Iniciačním záměrem autora byla nejdříve snaha prozkoumat, nakolik empirický výzkum „rizikové společnosti“ a „společnosti nejistoty“ potvrzuje explikační sílu obou konceptů a nakolik jsou tedy reálně bariérou a nakolik benefitem empirického poznávání reálných nejistot a rizik. Cestou, která měla k tomuto cíli vést, pak měla být metaanalýza nejvýznamnějších empirických studií vycházejících z těchto konceptů².

¹ Prof. Antonín Holý své přednášky na téma vědeckého úspěchu často dokresloval seznamem důležitých zdrojů úspěchů, kde prvních osm až jedenáct míst hrálo roli štěstí, štěstí, štěstí, štěstí, štěstí, štěstí, štěstí, štěstí následované pílí a schopností imaginativního i přesného myšlení.

² Původní záměr studie nám nejlépe přiblíží redakci zaslaný abstrakt: „Ačkoliv se pojmy ‚riziková společnost‘ či ‚společnost nejistoty‘ objevily ve společenských vědách již před takřka třiceti lety (Kniha Ulricha Becka Riziková společnost vychází v roce 1986.), rozsáhlejší empirické výzkumy, týkající se vnímání rizika či nejistoty

Rešeršní práce však autora velmi záhy přivedla k určitému teoretičtějším a v podstatném slova smyslu více filosofickému tázání. **Je současný provoz vědy, který lze hned v několika oblastech charakterizovat: 1. primitivním a brutálním³ empirismem, 2. banální matematizací 3. principem časově omezené efektivity a 4. principem předstírání jistoty tam, kde je principiální nejistota, schopen pokládat otázky vysoce obecné povahy týkající se nejistoty a rizika a odhalovat odpovědi, které jsou prokazatelně chybné či s nulovým explikačním potenciálem? Jinými slovy – hodí se do rizikové společnosti a společnosti nejistot věda, která své úsilí do značné míry vyčerpává předstíráním záměrné racionálně-empirické jistoty svého počínání a efektivity provozu? Nebo je taková věda naopak pouze zrcadlem a indikátorem rozšíření společnosti nejistoty i do sféry vědy?** K zodpovězení této otázky povedou tři kroky. V prvním se pokusíme objasnit a přesněji vymezit dva ze čtyř zmíněných problematických komponent vybraných vědních disciplín uvedených v předcházejícím odstavci, tzv. „primitivní a brutální empirismus“ a „princip časově omezené efektivity vědy“. V druhém kroku se na základě analýzy vztahu obou problematických komponent vybraných vědních disciplín ke schopnosti falzifikace chybných teorií pokusíme zodpovědět otázku, zda přinejmenším některé vědní disciplíny nejsou spíše bariérou než mostem našeho poznání současného světa. Třetí, z našeho pohledu nejproblematictější, krok se týká určitého pokusu identifikovat a přiblížit síly, které nás k současnému sebepojetí vědy přivedly a snahy prokázat, že se již v mnoha ohledech stávají iracionálními. Všemi třemi kroky nás zároveň bude provázet otázka o jednu úroveň hlubší – co je a co není dobrá věda společenského zaměření a z jakých hodnot naše úsilí takovou vědu provozovat vychází.

1. Dvě ze čtyř problematických komponent současných společenských věd

Začněme u dvou rysů určité části společenských věd současnosti, které považujeme za symptom přenosu „rizikové společnosti“ do oblasti vědního bádání. Jsou to již uvedený „primitivní a brutální empirismus“ a „princip časově omezené efektivity“, částečně spojený s „principem předstírání jistoty“.

1.1 Primitivní a brutální empirismus

Empirický výzkum je nepochybně zásadní složkou kritického zkoumání světa. Ať je míra originality a intelektuálních schopností autora určité teorie sebelepší, teprve správně kladené otázky reality dokáží identifikovat slabá či problematická místa konceptu a umožňují tak jeho korekci. A téměř stejně důležitý je i „druhý hlas“ empirického výzkumu, tzn. poznatky, které vyplývají z našeho tázání, ale objevují se spíše mimochodem, jako nezamýšlený důsledek původně plánovaného cíle výzkumu. V tomto smyslu je empirické zkoumání v oblasti společenských i přírodních věd zásadní, nutnou a nezpochybnitelnou podmínkou jejich provozu, což nikdo z kritiků radikálního vědeckého empirismu – od D. Huma (Hume, 1978) a K. R. Poppera (Popper, 2002; Popper, 1997), přes I. Lakatose (Lakatos et al., 1970) až po L. Laudana (Laudan, 1978) – nezpochybnuje. Ovšem skutečnost, že nám empirické zkoumání za určitých okolností spolupomáhá odhalovat chyby v naší interpretaci světa neznamená, že se empirismus jako přístup nemůže stát a nestává určitým nekritickým metafyzickým postojem, který nám naopak v kritickém myšlení a poznávání světa brání. Lze identifikovat přinejmenším 2 typy problematického empirismu, první si označme jako primitivní empirismus, druhý jako brutální empirismus.

---

jak na osobní, tak na společenské rovině lze datovat až do prvního desetiletí dvacátého prvního století. Z těchto empirických studií lze odvodit explikační i motivační limity obou zmíněných konceptů (nejistoty i rizika) a tím odpovědět na otázku zda jsou oba koncepty spíše bariérou či benefitem jak společensko-vědně zaměřené analýzy současného světa, tak pragmatického využití v motivaci občanských aktivit. Článek se pokusí na základě metaanalýzy přibližně 35 nejvýznamnějších studií a jejich závěrů na takto položenou otázku odpovědět.“

³ Jsem si vědom poněkud problematických konotací obou použitých přívlastků „primitivní“ i „brutální“, ovšem podle mého názoru poměrně přesně vyjadřují, co mám na mysli. Primitivní empirismus se vyznačuje především ignorováním vlastních předpokladů, brutální pak agresivitou k jinému než specificky vlastnímu využívání empirického zkoumání.

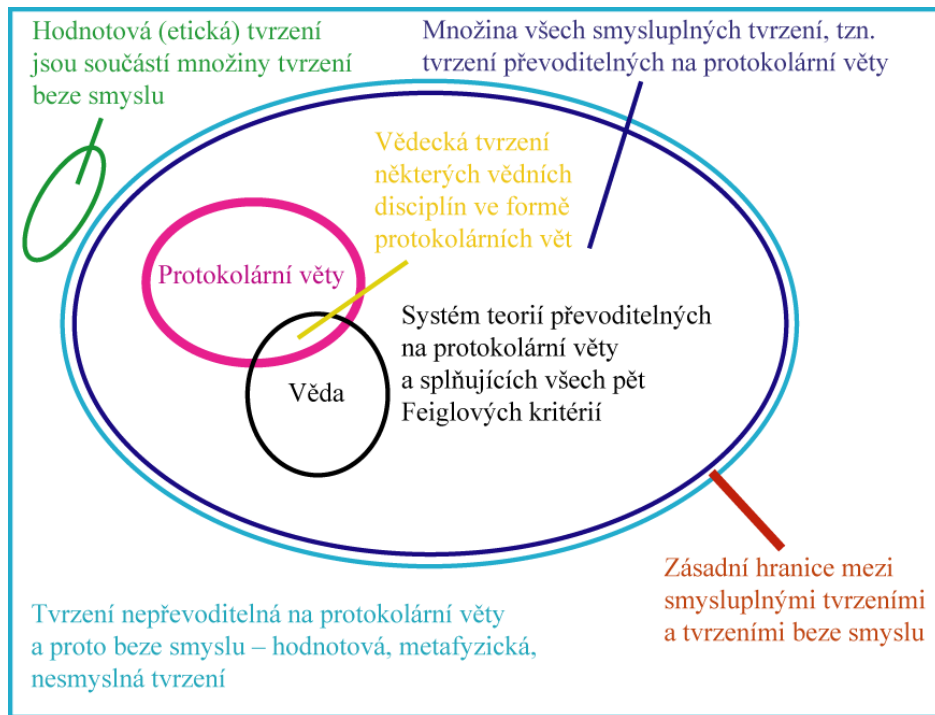
1.1.1 Absolutizace empirismu jako poznávacího principu aneb primitivní empirismus

Nejstarší, filosoficky dávno vyvrácenou (Hollinger et al., 1998), ale přesto stále oživanou verzí empirismu je snaha o obecnou absolutizaci empirického poznání jako takového. Tento postoj spočívá v přesvědčení, že jediné smysluplné tázání má empirickou povahu a empirické poznatky, které z takového tázání vyplynou, jsou svojí povahou diametrálně odlišné od jakéhokoliv jiného typu poznání.

Názorným příkladem takového postoje je v českém prostředí známý text Rudolfa Carnapa „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka“ (Carnap, 1991)⁴. Carnap v této studii tvrdí, že všechny smysluplné věty musí být redukovatelné na věty ryze empirického charakteru, které označuje jako věty „observační“ či „protokolární“. Observační a protokolární věty v principu popisují pouze nejjednodušší smyslové kvality a pocity či v jiné formulaci věci samé. Smysluplnost je tak dána omezením na věty, jejichž pravdivostní hodnotu lze empiricky (a výhradně empiricky) ověřit. Vědecká tvrzení jsou pak takové smysluplné věty, jejichž pravdivostní hodnota byla (či alespoň v principu je)⁵ logicky prokázána či na protokolárních větách ověřena, a které tedy můžeme považovat za pravdivé (verifikované). Na druhou stranu věty, které nelze ani matematicky a logicky odvodit, ani redukovat na protokolární tvrzení – například věta „Caesar je prvočíslo.“, „To je dobrý čin.“, „Ten obraz je esteticky nevydařený.“, „Petr je zlý člověk.“ jsou beze smyslu. Metafyzika včetně filosofického zkoumání hodnot a norem, etiky a estetiky není schopna vytvořit jakoukoliv smysluplnou větu. Buď totiž: „uvedeme pro „dobré“ a „krásné“ a ostatní predikáty používané v normativních vědách empirické příznaky, nebo tak neučiníme. Věta s takovým predikátem bude v prvním případě empirickým faktovým soudem, ale žádným hodnotovým soudem, v druhém případě bude pseudovědou, věta, která by vyslovovala hodnotící soud, se nedá vůbec utvořit.“ (Carnap, 1991, s. 639). Stručně řečeno: filosofie, metafyzika, etika, estetika či teologie stojí před jednoduchým dilematem – buď budou vyslovovat empiricky ověřitelná tvrzení a přestanou tak být filosofií, metafyzikou, etikou, estetikou či teologií, a nebo budou vytvářet věty bez jakéhokoliv poznávacího smyslu. Graficky se dá Carnapův obecný primitivní empirismus vyjádřit následujícím obrázkem:

⁴ Následující odstavec a obrázek jsou převzaty (s drobnými úpravami) z mé knihy *Environmentální etika* (Binka, 2008).

⁵ Některé důsledky teorií nelze převést na protokolární věty, které bychom mohli reálně ověřit. Například tvrzení, že gravitační síla na povrchu Měsíce má hodnotu $2,7 \text{ t}^2$ lze převést na tvrzení: pád tělesa dosáhne za jednu sekundu 2,7 metru, za dvě sekundy 10,8 metru atd. Před rokem 1959 však reálné ověření těchto protokolárních tvrzení nebylo možné.

Obrázek 1. Carnapův model vědy.

Zásadní problém tohoto typu empirického primitivismu popsal již v roce 1748 David Hume (Hume, 1978, s. 413-418, 462-463, 468-470). Hume tvrdí, že máme-li brát poznávací význam empirismu vážně, musíme vycházet z předpokladů, které principiálně empirické ani empirickým výzkumem dokazatelné nejsou⁶. Praktický význam empirického poznání předpokládá existenci kontinuity určitých zákonitostí a charakteristik skutečnosti a ta není a nemůže být empiricky dokazatelná. Pokud například empirickým pozorováním zjistíme, že určitý kov má určitou vlastnost za určitých podmínek, má takové zjištění praktický i poznávací význam pouze tehdy, jestliže můžeme předpokládat, že za stejných podmínek bude tato vlastnost u určitého kovu znovu přítomna. Tím ovšem předpokládáme zákonitost, kterou nemůžeme nikdy prokázat empiricky. Smysl empirického poznání je tedy dán důvěrou v toto poznání společně s důvěrou v ryze ne-empirickou vlastnost skutečnosti a tím se nám do samotného jádra empirického přístupu ke světu dostává ryzí metafyzický (v určitém slova smyslu lze říci i iracionální) předpoklad⁷. To samo o sobě neznamená žádnou katastrofu, pokud si je určitá, na empirických předpokladech založená, věda takového omezení vědomá a dokáže je alespoň v určité míře reflektovat. Jako primitivní můžeme označit takové směry empirismu, které tento více než 250 let starý poznatek

⁶ Chceme-li, aby námi zjištěné empirické fakty měly využitelnou platnost, předpokládáme cosi fundamentálně neempirického. Přestavme si na chvíli svět, ve kterém by se v náhodně různě dlouhých intervalech měnily přírodní zákony. V takovém světě by měl empirický výzkum pouze a výhradně význam historický (a to ještě v určitém slova smyslu podmíněně).

⁷ Výborně to vyjádřil následovník D. Huma K. R. Popper. Popper ve své kritice „moderního pozitivizmu“ nejprve správně konstatuje, že v Carnapově demarkačním kritériu jde více o dosažení vyvrácení metafyziky, než o vytyčení hranice mezi vědeckým a mimo-vědeckým tvrzením. Jak konstatuje sám Popper: „V protikladu k těmto antimetafyzickým trikům – to jest antimetafyzickým svým záměrem – není cílem, o nějž usilují, dosáhnout vyvrácení metafyziky.“ (Popper, 1997, s. 15.) Jenže protože žádné hypotézy nebo teorie nelze logicky přípustně odvodit z protokolárních tvrzení, nejsou žádné teorie, včetně těch vědeckých, empiricky verifikovatelné, a proto by nikdy nemohly být podle Carnapova demarkačního kritéria umístěny do množiny smysluplných vět. Snaha redukovat smysluplná tvrzení na empirické věty ústí zákonitě do „*positivistického dogmatismu*“. Přesto podle Poppera lze vytyčit pojem empirické vědy, tzn. stanovit jasnou demarkační linii mezi vědou a metafyzickými idejemi.

ignorují a v oblasti předpokladů vědy kombinují slepotu k vlastním předpokladům s útočností na jakékoliv neempirické analýzy jiných, vědou se zabývajících disciplín.

Ovšem proti primitivnímu empirismu nemluví pouze mimo-vědecká (filosofická) analýza jeho předpokladů, ale také samotné neprimitivní empirické výzkumy současné vědy. Zatímco totiž primitivní empirismus vybraných společenských i přírodních věd usiluje o nahrazení analýzy etických, estetických či obecně reflektivních otázek čistě empirickým výzkumem, psychologové a neurologové jako Paul Bloom, Joshua Knobe či Joshua D. Greene dokazují, že sféra předpokladů vědy či sféra morálního a estetického je přinejmenším ve vnímání lidí chápána jako cosi specifického a nepřevoditelného na sféru světa empirických faktů. Intuici primitivních empiriků tu tedy nevyvrací pouze normativně zaměřené filosofové, ale především lidé věnující se empirickému výzkumu.

Paul Bloom ve své knize *Just Babies: The Origins of Good and Evil* (Bloom, 2013), založené na několika dlouhodobých výzkumech, dokazuje, že již děti ve věku jednoho roku citlivě vnímají morální rozměr jednání a zásadním způsobem odlišují morálně neutrální jednání a jednání s morálním obsahem.⁸ Joshua Knobe či Dan Ariely⁹ zase, každý jiným způsobem, prokázali, že morální rozvažování, které většinou zahrnuje i morální sebehodnocení, chápe většina lidí jako odlišné od uvažování týkající se světa faktů, přičemž daleko silnější je vliv prvního na druhý než naopak. Za zásadní považuje rozlišování světa na „je“ a „má být“, čili světa faktů a světa hodnot (či norem), také neurolog (a filosof) Joshua D. Greene (Green et al., 2001), který ve svých textech přibližuje „planetu myslí“ jako planetu čtyř světadílů – světadíl automatismů, světadíl rozvahy, světadíl je a světadíl má být, přičemž funkční rozdíl světadílů je a má být je stejně zásadní jako funkční rozdíl světadílů automatických reakcí a rozvahového počínání. Zdá se, že empirické zkoumání samo nevede k závěru, že existuje pouze empirické, ale spíše k přesnějšímu odlišení hranic empirického, normativního a reflexivního.

Kromě argumentů založených na empirických výzkumech odkazuje k odlišení světa „je“ (neboli empirického světa faktů), světa „má být“ (neboli světa hodnot a hodnotových předpokladů) a světa „skutečně?“ (neboli světa reflexe vlastních předpokladů tzn. světa nehodnotových předpokladů) také analýza přirozeného jazyka. Přibližme si tuto úvahu pomocí myšlenkového experimentu označovaného jako „Trolley problem“ či „dilema výhybky“.¹⁰

Představme si tramvajové koleje, po kterých se řítí nikým neřízená tramvaj (či drezína), a které vedou ke skupině pěti lidí, kteří nemají možnost z dráhy tramvaje uniknout. Subjekt myšlenkového experimentu má možnost stisknutím tlačítka či prostým přehozením výhybky změnit směr jízdy tramvaje na druhou kolej, na které se nachází pouze jeden člověk bez možnosti úniku. (V alternativní verzi myšlenkového experimentu je nutné změnit směr jízdy tramvaje (či zastavit tramvaj) přímým shovením člověka na koleje před ní, a tedy přímým zabitím jednoho člověka, které je zároveň záchranou zbylých pěti.)

Z hlediska naší studie není důležité, jakými proměnami od původní studie Philippa Foota (Foot, 1967) přes dílo Judith Jarvis Thomsonové (Thomsonová, 1985), využití v ekonomicky orientovaných výzkumech (například Alessandra Lanteriho, Chiary Chelini a Salvatora Rizzella (Lanteri et al., 2008) až po současný neurologicko-psychologický výzkum (již uvedená studie Joshuy D. Greena (Green, 2001)

⁸ Paul Bloom svou knihu (mimo jiné) založil na scénách hraných loutkami obsahujících morálně neutrální a morálně významné jednání těchto loutek a na základě reakcí dětí ukázal, že děti, stejně jako většina dospělých, chápe morální dimenzi jednání a odlišuje ji od dimenzí jiných. Bloom zároveň objevil specifické rysy „dětské morality“, např. důsledné odlišování morálního jednání ve vztahu k dichotomii my-oni.

⁹ Dan Ariely se zaměřuje především na výzkum racionálního a (především) iracionálního jednání v rámci tzv. behaviorální ekonomie. Některé výsledky jeho výzkumů (například ty související s podváděním) však lze využít i v oblasti etiky nebo v oblasti meta-teorie vědy. Velmi přístupná je např. jeho kniha *Predictably Irrational – The Hidden Forces That Shape Our Decision*. (Ariely, 2009).

¹⁰ V originále označovaný jako tzv. „Trolley problem“. „Dilema výhybky“ je jedním z nejznámějších myšlenkových experimentů v oblasti etického zkoumání.

tento myšlenkový experiment prošel, soustředíme se výhradně na ty jeho rysy, které odkazují k jazykovému rozlišení světa „je“, „má být“ a „skutečně?“.

Skutečnost, že se po tramvajových kolejkách pohybuje neovladatelná tramvaj, je v tomto myšlenkovém experimentu empirickým faktem. Pravdivost věty vztahující se k tomuto empirickému faktu, tedy že „po tramvajových kolejkách jede neovladatelná tramvaj,“ můžeme ověřit pozorováním daného místa v daný čas. Pokud zmáčkneme tlačítko odklánějící tramvaj směrem k jedinému člověku na místo pěti, jedná se opět o čin týkající se světa faktů – větu „X. Y. stisknul tlačítko Z, čímž zachránil pět životů a zmařil jeden život,“ můžeme opět posuzovat na základě ověření v oblasti světa faktů. Ovšem věta „Bylo správné, že X. Y. stisknul tlačítko Z?“ má jiný charakter a nelze otázku po její pravdivosti zodpovědět výhradně odkazem na empirická data. A stejně tak věta „Čím se odlišuje věta, X. Y. stisknul tlačítko Z,“ od věty, „Bylo správné, že X. Y. stisknul tlačítko Z?“ není svojí podstatou empirická. Empirická psychologie samozřejmě může zkoumat a objevit faktické motivy, které ke stisknutí či nestisknutí tlačítka vedou. Empirická neoliberalní ekonomie může zkoumat ekonomické důsledky naší volby stisknout či nestisknout tlačítko. Empirická sociobiologie může zkoumat fakta týkající se evoluční minulosti lidí, která objasní, proč v některých případech tlačítko spíše stiskneme a v některých spíše nestiskneme. Na otázku, co je v dané chvíli správné, či na otázku čím se liší hodnotové a empirické věty (tzn. na otázku hodnotovou a reflektující) však žádná empirická realita ani jakákoliv ryze empirická věda sama o sobě neodpoví. Zdá se, že i ve světě jazyka množina popisovaná slovy „je“ či „byl“ zůstává principiálně odlišná od množiny „má být“ či „měl být“ a od množiny „skutečně?“ či „co odlišuje je od má být?“. A co víc, zdá se, že naše odpovědi na otázky morálního ani reflexivního charakteru nelze přímo odvodit z pouhých faktů.¹¹

Primitivní empirismus všechny tyto filosofické analýzy, reflexivní empirické výzkumy a jazykové rozbory ignoruje a slepotu vůči svým předpokladům chápe jako ryze empirický, a proto pozitivní charakter vlastního přístupu. Jako příklad můžeme uvést již uvedený text R. Carnapa, ale bohužel i řadu textů současné české i světové empirické vědy. Podívejme se na několik příkladů. Evoluční biolog Jan Zrzavý píše: „Právní a etický přístup o podstatě toho, co jest, nemohou říct nic relevantního, neboť se zabývají tím, co být má – neboli tím, co není. ... To ani v nejmenším nezpochybňuje existenci etického či právního přístupu k věci (bylo by to absurdní ve světě, kde se lidé prakticky nezabývají ničím jiným než šmírováním, pomlouváním a pronásledováním bližních), nýbrž jejich poznávací užitečnost ... Etika a právo jsou nesmírně zajímavé objekty studia, ale zavádějící metody (poznání).“ (Zrzavý, 2004, 16,17) A na jiném místě dodává: „Tento ‚biologický‘ přístup ke studiu lidského chování tak vlastně zahrnuje i jakousi úctu k lidskému životu, jaký opravdu je, místo snění (obvykle velmi nedomyšleného a potenciálně i politicky zhojbného) o tom, jaký by měl být. Místo pohoršení nad tím, že se normální člověk nechová jako Matka Tereza, se podívejme na to, jak normální člověk opravdu žije, s vědomím, že způsob, jak lidé obvykle žijí, není náhodný ani svévolný ... Je to – stejně jako tvar našich zubů nebo funkce našich slezin – důsledek naší historie ...“ (Zrzavý, 2004, s. 15-16). Jeden z nejuznávanějších předchůdců současného hlavního směru ekonomického myšlení Ludwig von Mises zase píše: „Mravné je vše, co slouží zachování společenského řádu, a vše, co jej poškozuje, je nemravné. Dojdeme-li tedy k závěru, že prohlásíme nějakou instituci za užitečnou pro společnost, nelze proti tomu již namítnout, že je nemravná.“ (Mises, 1998, s. 38) A na jiném místě dodává: „Etické otázky lze bez dalšího nahradit (empirickým) kritériem efektivity a užitečnosti.“ Absurdní roviny tento primitivní empirismus dosahuje

¹¹ Narážím zde na Davida Huma a jeho *A Treatise of Human Nature*. Argumenty všech emotivistů, ale také racionalistů popperovského ražení vycházejí z tohoto díla. (Hume, s. 1978, 413-418, 462-463, 468-470) Odcitujme si vybrané partie: „V každém systému morálky, se kterým jsem se dosud setkal ... autor po nějakou dobu pokračuje v obvyklém způsobu zdůvodňování ... když pak najednou ke svému údivu zjistím, že místo běžného spojení výroků kopulou je nebo není všechny výroky, které vidím, jsou spojeny pomocí měl by nebo neměl by. Změna proběhla nepostřehnutelně, má však nesmírně závažné důsledky. Neboť jestliže toto měl by a neměl by vyjadřuje nějaký nový vztah nebo potvrzení, je nutné si ho všimnout a vysvětlit, a zároveň by se měla uvést logika tak veskrze nepochopitelné věci, totiž jak může být tento nový vztah dedukován z jiných, od něho naprosto odlišných.“ K Humově analýze viz též vynikající knihu MacNabbovu „David Hume – his Theory of Knowledge and Morality“, zejména druhou kapitolu její druhé části. (MacNabb, 1966, s. 159-169)

u jiného ekonomy hlavního proudu Václava Klause, kdy se prolongace empirických údajů dosavadních vývojových trendů chápe jako empirický přístup a to s odvoláním na naši intuici (sic!). „O tom, že i v čase budoucím bude radikálně narůstat bohatství lidí a že se tím změní jejich chování a struktura jejich poptávky po věcech hmotných i nehmotných ... a že ještě nepředstavitelně rychleji poroste technický pokrok, je snad zbytečné rozsáhle hovořit. Intuitivně to cítíme všichni ...“ (Klaus, 2007, s. 53, 54). Primitivní empirismus se ovšem stává východiskem některých autorů v oblasti etiky. Radim Brázda spatřuje budoucnost etického zkoumání světa v substituci etických analýz směsí empirismu přírodních věd a hodnotově neutrální metaetikou. Skvěle to vyjadřuje věta: „Spojme poznatky přírodních věd o člověku s metaetikou!“ (Brázda, 2002, s. 224) Jak je možné, že se skoro 300 let problematizovaný a 80 let vyvrácený¹² koncept primitivního empirismu vrací do současného provozu vědy a je v něm tolerován?

1.1.2 Dogmaticko agresivní přístupy v současné vědě aneb brutální empirismus

Kromě primitivního empirismu lze v určité části současných společenských věd najít ještě jiné, podle mého názoru stejně nebezpečné, typy empirického zaslepení. Souhrnně bych je nazval pojmem „brutální empirismus“. Ačkoliv se brutální empirismus často vyskytuje tam, kde lze nalézt i empirismus primitivní, jedná se o odlišný typ absolutizace empirického poznání. Brutální empirismus spíše než metafyzické předsudky charakterizuje snaha ochránit vlastní předpoklady před nezabezpečeným reflexivním empirismem vlastního provozu a zároveň snaha vnutit konkrétní empirickou metodologii vlastní disciplíny ostatním vědním oblastem. Přibližme si nejprve první složku brutálního empirismu a to na příkladu ekonomické teorie.

Dějiny ekonomického myšlení od druhé poloviny minulého století poskytují všímavému pozorovateli zvláštní obraz. Představíme-li si hlavní teoretický proud tohoto směru myšlení jako určitý úsek dálnice, nedochází v něm k žádným podstatným změnám¹³. Pokud se objeví problém, který není s dosavadním směrem kompatibilní a v jeho rámci řešitelný, vzápětí vznikne specializovaná odbočka, která se snaží s tímto problémem vyrovnat a samotný dálniční řád jde stejně a nezměněným směrem dál. Přesně tímto způsobem reagovala ekonomická věda na environmentální problémy. Na teoretické bázi je hlavní proud téměř absolutně ignoroval s odkazem na vzniklou environmentální ekonomii. Téměř stejně reagovala „ekonomická dálnice“ na výzkumy zásadním způsobem kritizující její předpoklad „homo economicus“ – vznik behaviorální ekonomie umožnil všem ostatním ekonomům principiální chybu východisek i nadále ignorovat. Díky tomu může jádro ekonomické teorie stále vycházet z psychologického pohledu na člověka, pocházejícího z 18. resp. 19. století, ačkoliv jej současné psychologické či behaviorálně-ekonomické výzkumy jednoznačně vyvrátily. Specializace a vznik nových odboček hlavního směru (včetně nových metodologických přístupů) umožňuje jádrové části vědní disciplíny ignorovat realitu¹⁴. Paradoxní důsledek empirického provozu této vědní disciplíny.

Snad ještě zajímavější (a podle mého názoru nebezpečnější) je druhý typ brutálního empirismu, který nemá za cíl chránit „jádrová“ východiska vlastní disciplíny, ale spíše vnutit konkrétní typus empirického výzkumu své teorie teoriím blízkých vědních disciplín. Jde o snahu ekonomizovat téměř veškeré společenské vědy v případě některých ekonomických teorií, o snahu biologizovat společenské vědy v případě sociobiologie či tendenci nahradit etické zkoumání reality ryze empirickým výzkumem v případě určitých verzí morální psychologie. Pro tento typ brutálního empirismu jsou charakteristické následující rysy:

¹² Humovu kritiku vynikajícím způsobem rozvedl K. R. Popper (Popper, 2002).

¹³ Touto větou nechci v žádném případě říci, že ekonomická teorie postrádá jakékoliv diskuse. Naopak, ovšem charakter těchto diskusí z principu neovlivňuje jádro ekonomické teorie.

¹⁴ Otázku nakolik je vlastně určitá vědecká disciplína racionální, jestliže na podněty z vnějšího světa reaguje výhradně tvorbou **bariérních odboček** ponechme na závěrečnou část naší studie. Stejně jako odpověď na otázku: Kde leží příčiny neschopnosti ekonomie a dalších společenských věd reagovat na podstatné vnější podněty a do jaké míry je ekonomie výjimkou a do jaké míry je názorným příkladem dalších společenských věd?

1. Absolutizace určitého, ve většině případu na konkrétní disciplínu navázaného empirismu, což je přímo i nepřímo atak na jiné poznávací přístupy (ať již empirické či neempirické) z jiných disciplín. Tento rys ignoruje změny poznání sousedních vědních disciplín a jako jedno z nezákladnějších kritérií bere nereflaktovaný empirický výzkum vycházející z vlastních předpokladů.

2. Takzvaný dohledávací empirismus. Tzn. orientace na otázky či v širším slova smyslu výzkumy, jejichž cílem není skutečné ověřování teorie, ale spíše dohledávání důkazů pro její platnost. Dohledávací empirismus může být široce faktograficky založený a metodologicky přesný, ovšem jeho cílem není nalézat chyby, nýbrž prokazovat vlastní pravdivost. Což jsou charakteristické rysy předvědeckých poznávacích konceptů.

Opět není těžké najít konkrétní příklady obou typů brutálního empirismu. Když ekonom Julian Simon tvrdí, že geologie nemůže nic podstatného říci k míře vyčerpanosti zdrojů (stejně jako evoluční biologie k přirozenosti člověka) píše doslova. „Tvrdím spíše, že možnosti světa jsou natolik velké, že při dnešním stavu poznání, i když nepočítáme další poznatky, které lidská imaginace a podnikavost v budoucnu nepochybně přinese, můžeme my a naši potomci zacházet s jeho prvky tak, abychom za cenu v poměru k jinému zboží a našemu celkovému příjmu stále nižší získávali všechny suroviny, které chceme. Naším rohem hojnosti je zkrátka lidských duch a srdce, ne jakýsi Mikuláš v podobě přírodního prostředí. ... proto nemůžeme z principu narazit na omezení vyplývající z nedostatku zdrojů.“ (Simon, 2006, 85) Chce-li tedy geologie zjistit míru vyčerpanosti mědi, uhlí či ropy má se obrátit na ekonomii, která jediná dokáže přesně identifikovat správné odpovědi na tyto na první pohled geologické otázky. Pokud environmentalisté nastolují otázky hodnoty mimo-lidského života, vychází z mimo-ekonomických předpokladů, a proto jejich odpovědi svědčí o nepochopení reality, nikoliv o novém úhlu pohledu. Jak píše sám Simon „Ekologové by nejspíše chtěli, aby tu byla věda na způsob ekonomie, založená na jejich hodnotách, mezi něž patří i hlediska jiných druhů. Ekonomie se ale vždy zabývala blahem člověka. Chtít, aby tomu bylo jinak, není kritikou v pravém slova smyslu, ale spíš vyhlášením vlastních (anti-humanistických /a tedy nepravých/) hodnot.“ (Simon, 2006, s. 236) Co není v souladu s ekonomickou teorií hlavního proudu, je buď nesmyslné, nebo nepravdivé.

Velmi podobný typus brutálního empirismu lze nalézt i ve vědách přírodních s určitým společensko-vědním přesahem. Takto komentuje a převádí na sociobiologicko-empirický základ koncept pravdy Jan Zrzavý: „Pravda vítězí, říká se, a mnozí tuto větu zpochybňují. Tito pochybovači se mýlí: jenom pravda, která vítězí, může být analyzována, a tak nezbytně zjistíme, že pravda je charakterizována svým předchozím vítězstvím (a možná že už ničím dalším). Však jsme dnes také obklopeni samými (různými) pravdami. Kritériem pravdivosti je v posledku vždycky úspěšnost: laskavý čtenář nechť si zkusí představit nějakou pravdu, která nezvítězila; patrně zjistí, že to vlastně nejde. Tuto realitu můžeme metaforicky interpretovat tak, že „sobecké pravdy“ soutěží o infekci lidských vědomí, ty pravdy, které dnes pozorujeme, musely být hodně infekční.“¹⁵ Jakákoliv lidská či společenská aktivita je podle Zrzavého strukturovatelná do dvou rovin (rovina proximativní a rovina ultimativní) přičemž pouze jedna z nich (ta ultimativní) koresponduje s realitou. Jak píše sám Zrzavý: „Svémi geny, mozky a žlázami jsme naprogramováni k plnění bezprostředních (neboli proximativních) úkolů sloužících k dosahování vzdálených (čili ultimativních) evolučních zadání, o kterých vesměs netušíme ani to, že existují ... Ultimativní ‚cíl‘ (konkrétně maximálně úspěšná replikace našich genů) totiž není věcí nás, pouhých přechodně existujících jedinců, nýbrž dlouhodobé logiky evoluce, organismy se prostě jenom nevědomky chovají tak, že tohoto ultimativního cíle ... dosahují.“ (Zrzavý, 2004, s. 32, 33) Vědní disciplíny, které nezoumají ultimativní rovinu skutečnosti a to evolučně biologicky přitom principiálně nemohou aspirovat na skutečně vědeckou úroveň.

Na příkladu primitivního i brutálního empirismu vidíme, že empirická báze vědeckého snažení může být jak nástrojem reflexivního hledání chyb vlastních teorií a v popperovském slova smyslu „přibližováním se pravdě“, tak nástrojem positivistického dogmatismu, který nás od poznání reality odvádí a ospravedlňuje snahu o nedialogický, agresivní postoj k jiným vědním disciplínám. Zvyšující se

¹⁵ Jedná se o Zrzavého pasáž z doslovu ke knize *Sobecký gen* Richarda Dawkinse.

tlak na empirizaci společensko-vědního výzkumu tak může mít jak mimořádně pozitivní tak negativní dopad. Jde o to, jaký typus vědeckého přístupu jej využívá a za jakých podmínek¹⁶. Podívejme se na některé z těchto současných podmínek provozu vědy.

2. Podmínky provozu společensko-vědního výzkumu a jejich dopad na tento výzkum – „princip časově omezené efektivity vědy“

V předcházející části studie jsem se zaměřil na potenciálně negativní dopady několika radikálních forem empirismu v současné vědě (s důrazem na společensko-vědní výzkum). Nyní bych se rád věnoval určitým, stále silněji prosazovaným, podmínkám provozu společenských věd.

Přinejmenším posledních deset let se výrazně zvyšuje důraz na efektivitu vědeckého provozu, která se – nikoliv nepodobně provozu velkých továren – posouvá směrem k normovému a tedy kvantifikovatelnému výkonu. Tento důraz na efektivitu provozu měřenou kvantitativním/normovým výkonem zároveň, opět stejně jako u velkých továren, nepostrádá určitý časový horizont. Jak samotný proces hodnocení efektivity, který probíhá v České republice v ročním intervalu, tak proces podpory vědecké aktivity pomocí grantových soutěží (GAČR, TAČR), který je většinou nastaven na 1-3 roky zpravidla neumožňují jiné než krátkodobě a střednědobě zaměřené výzkumné aktivity. Pokud má určitý výzkum trvat 5-10 let, je prakticky nemožné jej v rámci takového systému hodnocení provést. Pozitivní výsledky vědeckého zkoumání vědec potřebuje v jistém slova smyslu nepřetržitě, má-li profesně i existenčně přežít. Takový systém má nepochybně určité důsledky směrem k samotnému provozu vědeckých aktivit. Jak v případě přírodovědných, tak u společenských věd bude směřovat výzkumné úsilí k velmi parciálním, a tím bezpečnějším typům výzkumů. Z principu naopak nebude podporovat vznik a testování zastřešujících teorií, které vyžadují mnohem více času a mnohem více empirického testování spojeného s objevováním nedostatků a chyb. Společensko-vědní disciplíny jsou ovšem dvojím způsobem handicapované. Za prvé vyžaduje stejný vědecký výkon (ve smyslu kvantifikované normy) v případě společenských a přírodovědných disciplín výrazně odlišnou aktivitu, protože společenských věd výzkum nenabízí stejné možnosti k dosažení stejného či podobného výkonu¹⁷. Za druhé – a to považuji za zásadnější – jsou zastřešující společenských věd mnohem náročnější na ověřování¹⁸ a časovou dotaci. Tím se v případě společenských věd ještě zesiluje obecně neblahá tendence tlaku na krátkodobou efektivitu zkoumání. Důsledky jsou snadno předvídatelné. Stejně jako u přírodovědných disciplín (ovšem s daleko negativnějším dopadem) se zvyšuje tlak na „bezpečné“, „parciální“, „předpověditelné“ (a tudíž často banální) typy výzkumu. Téměř vůbec pak nevznikají teorie zastřešující či dokonce teorie vyššího řádu¹⁹. Pokud však vznikají, jsou spekulativním dílem solitérů²⁰ bez jakékoliv empirické báze, takže jejich vliv na vývoj vědy je mimořádně nízký a nízká

¹⁶ Z důvodu omezení rozsahu této studie není prostor pro analýzu banální matematizace některých společenských věd. Ve zkratce jde o takové postupy, které k vyjádření velmi banálních a všeobecně známých skutečností používají rozsáhlý matematický aparát. Nejde pouze o některá odvětví ekonomie, sociologie či psychologie, ale také o snahu matematizovat vědecký výkon.

¹⁷ K ověření tohoto tvrzení stačí porovnat impakt faktory excelentních přírodovědných a společensko-vědních časopisů, či míru průměrné citovanosti publikovaného textu v přírodních a společensko-vědních disciplínách.

¹⁸ Tím v žádném případě nechci snižovat náročnost přírodovědně orientovaného výzkumu a výkony vědců v těchto disciplínách. Odkazuji výhradně na rozdíl v objektech zkoumání, kde výzkum v oblasti společenských věd pracuje zpravidla s mnohem komplexnějším objektem výzkumu a tomu odpovídá i časový horizont potřebný k následnému testování.

¹⁹ S konceptem teorií vyššího řádu (či jiným označením super-teorií) přichází teoretik vědy Larry Laudan, který odlišuje kritéria úspěšnosti teorií malého a středního dosahu a teorií vyššího řádu. Zatímco teorie malého a středního dosahu mají jako základní kritérium empirickou testovatelnost, je hlavní črtou teorií vyššího řádu podpora jí podřízených teorií. (Laudan, 1978)

²⁰ Názorným příkladem takového pokusu o teorii vyššího řádu může být evoluční ontologie Josefa Šmajse, která je vynikajícím pokusem o spekulativní zastřešující teorii, která ovšem postrádá právě empirické testování a propojení s empirickými společensko-vědními disciplínami. Z tohoto důvodu jí chybí určitá vnitřní dynamika

je i schopnost odhalovat vlastní nedostatky. Společenské vědy pak následně (a logicky) produkují tisíce textů dokumentujících drobnou výzkumnou práci ovšem zpravidla bez pokroku zakládajících teorií, na kterých jsou založené.

Uvedme si alespoň jeden konkrétní příklad, který se týká průniku sociální psychologie a environmentalismu. Sociální psychologové v letech 1940-1970 předpokládali, že existuje úzká vazba mezi našimi postoji a jednáním, takže výzkumy, které se soustředily na výzkum postojů, byly brány jako výzkumy odpovídající na otázku jednání. Icek Ajzen ve spolupráci s Martinem Fischbeinem nejprve několika empirickými výzkumy tuto vazbu zpochybnil (Ajzen, Fischbein, 1975), čímž zásadně narušil celou strukturu dosavadní teorie, a pak po několika desetiletích ověřoval a měnil svoji vlastní „náhradní“ teorii (Ajzen, 1991), která je v českém prostředí překládána jako „teorie odůvodněného jednání“ (později v jiné, již upravené podobě jako „vnímaná kontrola chování“)²¹. Mezi empirickým výzkumem prokazujícím neplatnost stávajícího teoretického jádra představením nového přístupu a jeho úpravou do současné podoby stojí více než 20 let teoretického i empirického bádání a mezioborové diskuse. V proměně samotné nové jádrové teorie pak nacházíme několik dalších zlomových bodů (jeden kolem roku 1980, další v roce 1985 a další v roce 1991). Díky dlouhodobé empirické, teoretické a znovu empirické práci však Ajzen vytvořil jádrovou teorii, která neznamena pouze změnu konceptů spojených se vztahem postojů a jednání, ale začala ovlivňovat i teorie příbuzných vědních disciplín. Výborně lze Ajzenův vliv demonstrovat na vývoji výzkumu vztahu environmentálních hodnot, postojů k environmentálnímu jednání, který se díky Ajzenově „teorii odůvodněného jednání“ zásadně proměnil, ať již účastníci diskuse z Ajzena vycházeli či naopak usilovali o nahrazení jeho teorie jinou (Krajhanzl, 2014, s. 116-136). I díky Ajzenovi se proto objevují koncepty bariér a benefitů proenvironmentálního jednání (chování), koncepty slabé vazby série hodnoty, postoje, vědomí, jednání a další. A tyto nové teorie se následně promítají i do praktického environmentalismu – environmentální výchovou počínaje (Činčera, 2013) a praktickými kampaněmi environmentálních hnutí konče. To je však jen jedna z oblastí, kterou Ajzenova dlouhodobá snaha vytvořit novou jádrovou teorii vztahu postojů a jednání ovlivnila.

Takto koncipovanou aktivitu by si v současném provozu společenských věd nemohl dovolit nikdo jiný, než člověk existenčně na svém vědeckém výkonu nezávislý – tzn. téměř žádný ze společenských vědců zaměstnaných ve výzkumných či výzkumně-vzdělávacích institucích²². Dilema, před které je většina (či minimálně nezanedbatelná část) společenských vědních expertů stavěna je prosté – berme vážně empirickou složku vědy a pak se soustředme pouze na podružné problémy velkých teorií nebo na úzce zaměřené praktické výzkumy, nebo budujme teorie vyššího řádu, ale bez řádné empirické báze. Tlak na efektivitu přináší – alespoň podle mého názoru – právě opačný efekt. Tlačí vědce buď do banálnosti, nebo do ryze metafyzických spekulací²³. Jako příklad metafyzicky-spekulativního přístupu můžeme uvést již zmíněnou evoluční ontologii Josefa Šmajse, která ačkoliv existuje více než 25 let, stále čeká na vznik jí podřízených vědeckých konceptů, které by bylo možno empiricky testovat (Binka, 2013). Jinými slovy – přes velmi podnětné spekulativně-filosofické jádro jí stále chybí regulativ empirické báze. Ovšem metafyzicky spekulativní texty se často svojí úrovní dostávají do mnohem problematičtějších

---

a vývoj. (Šmajš, 2000). Kriticky se konceptem evoluční ontologie zabývá též studie Pokus o novou interpretaci jedné „záslužné“ teorie aneb nezaslouženě zamrzající evoluční ontologie. (Binka, 2013, s. 827-843).

²¹ Českou terminologii přebírám z knihy Jana Krajhanzla *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí* (Krajhanzl, 2014), která dle mého názoru vynikajícím způsobem přibližuje základní koncepty související s postoji k přírodě a životnímu prostředí.

²² Toto mé tvrzení lze samozřejmě vyvrátit poukazem na mimořádné vědce, kteří i dnes dokáží tvořit a testovat teorie svým dosahem podobné teorii Ajzena, ovšem není bez zajímavosti, že většinou působí na institucích, které nefungují v rámci „klasického“ vědecko-grantového provozu, ale mají přístup k jiným „elitním“ zdrojům. Jako by nárok na „dlouhou“ vědu byl rezervován pouze pro velmi malé procento vědeckých pracovníků.

²³ Příkladem budiž i tato studie. Pokud by měla projít důkladným empirickým testováním, mohla by vzniknout pouze v mnohem delší časové perspektivě a spíše jako důsledek mnohaletého koničku, než jako aktivita profesionálního vědce. Naštěstí je v tomto reflexivním žánru spíše spekulativní charakter s určitým výběrovým empirickým doložením ještě akceptovatelný. Přinejmenším pro autora.

podob. Odcitujme si pasáž textu „*Úloha intelektuála v dnešním světě – několik poznámek*“ Zdeňky Petákové: „Pro svou úvahu jsem použila syntetický přístup k předmětu zkoumání, kterým je dnešní svět, a mnou zvolený postup se blíží kombinaci dvou prognostických metod zvaných ‚systémový přístup‘ a ‚předpovědi génia‘ ... V metodě nazývané ‚předpověď génia‘ jsou studovány závěry lidí, kteří jsou schopni si na základě současných faktů a znalostí souvislostí představit budoucí vývoj, oplývají velkou mírou vhledu a mají schopnost vidět budoucnost v jiném světle, než bylo dříve obvyklé. ... Za významné pokládám analýzy českého meteorologa J. Svobody, protože vycházel pouze z vlastních výpočtů a prakticky bez spojení s akademickou sférou ...“ (Timko et al., 2014, s. 135-141). Takových textů produkuje česká věda bezpočet.

Závěr, aneb synergický efekt primitivního a brutálního empirismu spolu s tlakem na krátkodobou efektivitu vědeckého provozu

Poslední část naší studie můžeme začít krátkým myšlenkovým experimentem. Představme si společenskou hru, ve které mají všichni hráči k dispozici pět kostek. Kostka číslo jedna obsahuje na všech svých stranách číslo šest. Kostka číslo dva až pět jsou klasické kostky s číslováním od jedné do šesti. Každý z hráčů může při svém hodu hodit libovolným počtem kostek (od jedné kostky až po všech pět kostek). Všichni mají přitom k dispozici v jednom kole pouze jeden hod. Každý, kdo hodí pouze jednou kostkou (může to být i kostka se šestkami na všech stranách), a padne mu číslo šest, vyhrává, což zahrnuje získání jednoho žetonu a udržení se ve hře do dalšího kola. Kdo hodí více kostkami (od dvou do pěti), prohrává, pokud mu nepadne u každé z házených kostek také číslo šest. Prohra přitom znamená ukončení hry na 10 kol a žádný získaný žeton. Pokud však hráči padnou dvě šestky v případě dvou kostek, tři šestky v případě tří kostek atd. získává ne jeden, ale dva, tři až pět žetonů. Počet žetonů i schopnost udržet se ve hře jsou přitom pro hráče významné nejen o sobě, ale také společenským respektem, který se na udržení ve hře a vysoký počet žetonů váže. Nejpozději od druhého kola nebude hra příliš zajímavá, protože naprostá většina hráčů bude házet s jednou (první) kostkou po celou dobu hry – riziko hodu více kostek a důsledky prohry v takovém případě vysoce převyšují pozitiva spojená s případnou výhrou s vícero-kostkovým hodem. Myslím, že tento myšlenkový experiment poměrně přesně vystihuje současnou situaci společenskovedního výzkumu a společenských vědců. Skutečný společensko-vědní empirický výzkum je téměř vždy spojen s poměrně vysokou mírou rizika falzifikace výchozí teorie a připomíná tak klasickou kostku se stranami označenými jedna až šest. Banální, sebezpotvrzující se či úzce zaměřený a se zastřešující teorií nepropojený výzkum představuje kostka s šestkou na všech stranách. Taková kostka dává předem jistý výsledek s tím, že za tuto jistotu platím mizivou šanci na reálné poznání. Systém hry pak reprezentuje současné podmínky hodnocení a tlaku na časově omezenou, kvantifikovatelnou pseudoefektivitu. Kritický, vážně míněný, falzifikace schopný empirický výzkum je v této hře snahou hrát s „riskantní“ klasickou kostkou místo falešné celo-šestkové kostky. Naopak všechny výše kritizované formy dogmatického, agresivního či dohledávacího empirismu zaručují hráči zisk jednoho žetonu v každém kole a prakticky nemožnost vypadnout ze hry.

Kombinace důrazu na empirismus za podmínek přiblížených v kapitole 2 – tlak na efektivitu v krátkém časovém horizontu – nutně posunuje vědecký provoz směrem k těm formám empirismu, které samotné zásadním způsobem brání skutečně vědeckému zkoumání společensko-vědních disciplín. A to je, alespoň podle mého názoru, zásadní a pro další vývoj společenských věd tragické konstatování. Věda, která byla dlouhou dobu považovaná za instituci dodávající bezpečí a eliminující rizika se tak necelých třicet let od publikování *Rizikové společnosti* paradoxně stává (minimálně v určitém segmentu) oslepující silou. Zvyšuje sice bezpečí vědců, kteří jí provozují, ovšem stejně tak snižuje šanci, že budou schopni objevovat a eliminovat rizika, která současnou společnost ohrožují. Metafyzická či primitivně a brutálně empirická věda se dokáže efektivně vyrovnávat pouze s pseudo-riziky a pseudo-problémy, nikoliv s reálnými riziky a problémy. Čímž se sama stává výrazným rizikovým faktorem.

Literatura

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.
- Ajzen, I., & Fischbein, M. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading: Addison-Wesley.
- Ariely, D. (2009). *Predictably irrational – The Hidden Forces That Shape Our Decision*. Sydney: HarperCollins Publishers.
- Binka, B. (2008). *Environmentální etika*. Brno: Masarykova univerzita.
- Binka, B. (2013). Pokus o novou interpretaci jedné „záslužné“ teorie aneb nezaslouženě zamrzající evoluční ontologie. *Filosofický časopis*, 61(6), 827–843.
- Bloom, P. (2013). *Just Babies: The Origins of Good and Evil*. New York: Crown Publishing Group.
- Brázda, R. (2002). *Srovnávací etika*. Praha: Koniasch Latin Press.
- Carnap, R. (1991). Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. *Filosofický časopis*, 39(4), 623–642.
- Činčera, J. (2013). *Environmentální výchova: Efektivní strategie*. Praha: BEZK, Agentura Koniklec a Masarykova univerzita.
- Foot, P. (1967). The problem of abortion and the doctrine of double effect. *Oxford Review*, 17(5), 5–15.
- Greene, J. D. (2014). *Moral tribes: Emotion, Reason, and the Gap Between Us and Them*. London: Atlantic Books.
- Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M., & Cohen, J. D. (2001). An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment. *Science*, 293(5537).
- Hollinger, R., Rudge, D. W., & Klemke, E. D., Ed. (1998). *Introductory Readings in the Philosophy of Science*. New York: Prometheus Books.
- Hume, D. (1978). *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Oxford University Press.
- Klaus, V. (2007). *Modrá nikoliv zelená planeta – Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?* Praha: Dokořán.
- Krajhanzl, J. (2014). *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí*. Brno: Lipka.
- Lakatos, I., & Musgrave, A., Ed. (1970). *Criticism and the Growth of Knowledge*. London: Cambridge University Press.
- Lanteri, A., Chelini, Ch., & Rizzello, S. (2008) An experimental investigation of emotions and reasoning in the trolley problem. *Journal of Business Ethics*, 83(4), 789–804.
- Laudan, L. (1978). *Progress and Its Problems – Towards a Theory of Scientific Growth*. London: Berkeley: University of California Press.
- MacNabb, D. G. C. (1966). *David Hume – his Theory of Knowledge and Morality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Mises, L. (1998). *Liberalismus*. Praha: Ekopress.
- Popper, K., R. (1997). *Logika vědeckého bádání*. Praha: Oikoymenh.
- Popper, K., R. (2002). *Conjectures and Refutations – The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge.
- Simon, J. (2006). *Největší bohatství*. Brno: CDK.
- Šmajš, J. (2000). *Drama evoluce – Fragment evoluční ontologie*. Praha: Hynek.
- Thomson, J. J. (1985). The Trolley Problem. *The Yale Law Journal*, 94(6), 1395–1415.

Timko, M., Moudr, V., & Binka, B. Ed. (2014). *Evoluční ontologie a společenské vědy*. Brno: Masarykova univerzita.

Zrzavý, J. (2004). *Proč se lidé zabíjejí – Homicida a genocida*. Praha: Triton.